

УДК 343.343.5

ФОКІН Я.Ф.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ, ЯКА УХИЛИЛАСЯ ВІД ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СТРОКОВОЇ СЛУЖБИ ТА МОБІЛІЗАЦІЇ

Статтю присвячено дослідженню даних про особу злочинця як елемента криміналістичної характеристики ухилення від проходження військової строкової служби та мобілізації. Автор здійснив спробу визначити основні риси, притаманні злочинцю, який вчиняє злочин, передбачений статтями 335 та 336 Кримінального кодексу України. Основна увага приділяється криміналістичній характеристиці чотирьох груп ухильників від військового обов'язку.

Ключові слова: криміналістична характеристика злочинів, особа злочинця, мобілізація, ухилення від призову, призовник, військовий обов'язок.

Статья посвящена исследованию данных о личности преступника как элемента криминалистической характеристики уклонения от прохождения военной срочной службы и мобилизации. Автор делает попытку определить основные черты, присущие преступнику, который совершает преступление, предусмотренное статьями 335 и 336 Уголовного кодекса Украины. Основное внимание уделяется криминалистической характеристике четырех групп уклонистов от воинского долга.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика преступлений, личность преступника, мобилизация, уклонение от призыва, призывник, воинский долг.

The article is devoted to the investigation of data on the identity of the criminal as an element of the criminalistics characteristics of evasion from military service and mobilization. The author makes an attempt to identify the main features inherent in the criminal who commits the crime provided for in articles 335 and 336 of the Criminal Code of Ukraine. The main attention is paid to the forensic characteristics of four groups of deviators from military duty.

Key words: forensic characteristics of crimes, criminal identity, mobilization, evasion of conscription, conscript, military duty.

Вступ. Останнім часом у зв'язку з погіршенням економічного й соціального стану населення та напруженої ситуації на сході країни збільшилася кількість випадків ухилення призовників від проходження військової строкової служби та мобілізації. Вказана тенденція потребує розроблення ефективної методики розслідування злочину, передбаченого ст. 335 та 336 Кримінального кодексу України (далі – КК України). У криміналістиці до характеристики злочину входить велика кількість елементів. Однак основним елементом криміналістичної характеристики будь-якого злочину є дані про особу, яка його вчинила, оскільки жодне кримінальне правопорушення не може бути здійснене за відсутності людини, яка здійснює злочинну діяльність.

Одним з елементів криміналістичної характеристики злочинів, вчинених за ст. 335 та 336 Кримінального кодексу України є особа злочинця. Особа злочинця – це особистість людини, яка винно вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене законом під погрозою кримінальної відповідальності. Специфічні риси, що її характеризують, знаходять свій прояв насамперед у поведінці, яка передувє вчиненню злочину. У досліджуваній категорії злочинів особа злочинця виступає свого роду носієм інтелектуальних завдань, що містять у собі безліч невідомих, які підлягають установленню. Злочинець не тільки моделює, а й уявляє подію в її нібито природному прояві, і тому, при її аналізі не завжди можна виявити і простежити ту помилку, яка порушує всю схему події.

Питаннями, пов'язаними з дослідженням криміналістичної характеристики злочину та її структурного елемента – даних про особу злочинця, займалися такі вчені, як Т.В. Авер'янова,

© ФОКІН Я.Ф. – аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики (Університет державної фіскальної служби України)

О.Я. Баєв, В.Ю. Шепітько, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.К. Гавло, П.С. Матишевський, В.Г. Гончаренко, А.В. Дулов, Є.П. Іщенко, Н.Т. Ведерников, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.Г. Лукашевич, П.С. Дагель, Г.А. Матусовський, М.В. Салтєвський, М.О. Селіванов, В.В. Тищенко, М.П. Яблоков та інші. Виявлення комплексу ознак особистості злочинця, як елемента криміналістичної характеристики злочинів, сприяє ефективному встановленню, розшуку, викриттю винного. Знання характеристики особистості злочинця допомагає при висуненні і перевірці версій, встановлення обставин, що сприяють вчиненню злочину.

Постановка завдання. Основна ціль дослідження вивчити особу, яка ухилилась від проходження військової строкової служби та мобілізації як елемента криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, передбаченого ст. 335 та 336 Кримінального Кодексу України. Крім цього, зробити криміналістичну характеристику основних груп «ухильників».

Результати дослідження. Окремі автори вказують на вплив результатів вивчення особистості злочинця щодо окремих елементів розслідування. Я ж вважаю, що при наявності достатньої і якісної інформації про особу, що вчинила суспільно небезпечне діяння, у цілому збільшується ймовірність встановлення істини у кримінальному процесі (слідчий здатний прогнозувати виникнення будь-якої слідчої ситуації, профілактика окремого виду злочинів стає результативнішою і т.д.).

У філософському енциклопедичному словнику слово «особистість» визначається наступним чином: «1) людський індивід як суб'єкт відносин і свідомої діяльності, або 2) стійка система соціально значущих рис, що характеризують індивіда як члена того чи іншого суспільства або спільноти» [1, с. 196]. Криміналістичний погляд на тлумачення цього терміну більш ґрунтовний, як зазначав П.С. Матишевський, поняття «особи злочинця» охоплює широке коло соціально значущих властивостей (ознак) особи (соціально-демографічні, морально-психологічні, психофізичні), тобто комплекс його ознак: особисті властивості, його зв'язки й стосунки з іншими людьми, його моральний і духовний світ, індивідуальні особливості, його життєві установки. [2, с. 35].

Р.С. Белкін вказував на те, що якщо підсумувати якості особистості, що є об'єктом дослідження кримінології, судової психології, наук кримінального і кримінального процесуального права, то на долю криміналістики залишаться дослідження таких відомостей:

а) соматичних і психофізичних властивостей особи, дані про які використовуються з метою розшуку й ідентифікації;

б) психофізичних властивостей особи, що визначаються й проявляються у способі вчинення злочину;

в) методики вивчення особи учасників процесу слідчим і судом, тобто методів і правил вивчення особи у практичних цілях кримінального судового провадження [3, с. 34-35].

Криміналістами розроблено стратегії виявлення даних властивостей, які у наслідку проєктуються на приватні характеристики особистості злочинця.

П.С. Дагель виділяє три групи обставин, що характеризують сукупну особистість злочинця: 1) обставини, що знайшли своє вираження у поведінці злочинця, що передують вчиненню злочину; 2) обставини, безпосередньо пов'язані з вчиненням злочину; 3) обставини, що характеризують психологічні, біологічні та психічні властивості особистості [4, с. 48].

Проте Н.Т. Ведерников зазначає, що змістовна сторона ознак особистості злочинця, як елемента криміналістичної характеристики злочину складається з соціально-демографічних, біологічних, психологічних його властивостей, які виділяють його з навколишнього світу [5, с. 11-16]. Він пропонує таку класифікацію відомостей про особу, яка вчинила злочин: 1. Біографічні дані; 2. Зведення про матеріальне становище; 3. Відомості про стан здоров'я та психологічні особливості винного; 4. Суспільно-виробнича характеристика; 5. Суспільно-політична характеристика; 6. Суспільно-побутова характеристика; 7. Ставлення винного до скоєного і поведінку у ході слідства.

Посперечатися з вищенаведеними рекомендаціями щодо вивчення особистості злочинця важко. Вони дійсно у достатньому обсязі відображають групу відомостей, необхідну для повного, всебічного і об'єктивного розслідування кримінальної справи. Однак деякі пункти викликають сумнів. Наприклад, інформація про суспільно-політичне життя особи, яка вчинила злочин, мені представляється показаною до встановлення лише в окремо взятих випадках (зокрема при перешкоджанні здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача – ст. 157 КК України). Стосовно до всіх інших видів злочинів даний аспект з'ясувати не потрібно. З іншого боку, необхідно враховувати, що думка Н.Т. Ведерникова сформувалася у період домінуючої ролі однієї партії у державі, що зумовило включення обговорюваного пункту до переліку з ідеологічних міркувань.

Окремі автори конкретизують вищевказані положення, проте не вступають у полеміку з усталеною думкою. Я так само не бачу похибок у даних твердженнях, але вважаю за потрібне поглянути на питання з іншого боку.

При формуванні криміналістичного портрета злочинця, типового для здійснення окремої групи злочинів, враховуються особливості його особистості, характерні саме для даної категорії суспільно небезпечних діянь. Кримінальний та Кримінально процесуальний закони спочатку наказують працівникам правоохоронних органів встановлювати обов'язкові відомості про особу підозрюваного, обвинуваченого або підсудного.

Яких-небудь точних, універсальних рекомендацій щодо переліку відомостей, що встановлюються про злочинця, бути не може. У кожному конкретному випадку він унікальний. Можна говорити тільки про приблизне кліше, яке підходить для розслідування окремої групи суспільно небезпечних діянь.

Результати будь-якої злочинної діяльності містять сліди діяльності людини та інформують про його деякі особисті якості. Я згоден з такою точкою зору, оскільки саме сліди злочину дають нам єдину обґрунтовану можливість для побудови версій про особу, яка його вчинила. Цим же пояснюється відмінність у криміналістичному дослідженні особистості злочинця і кримінологічного дослідження, яке пізнає правопорушника як елемент соціально-правової реальності.

Розслідування злочинів, передбачених ст. 335 та 336 Кримінального кодексу України, має відмінну рису, яка полягає у тому, що інформація про особу, яка ухилилася від військової строкової служби та мобілізації достовірно відомі спочатку. Вона міститься в особовій справі призовника. Однак на місцях, крім нормативно визначених відомостей про призовників, співробітники військових комісаріатів намагаються проявити ініціативу і отримати додаткову інформацію про нього.

Так у «Положення про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом», затверджене Постановою Кабміну від 21 березня 2002 р. № 352, передбачає облікову картку призовника, у якій вказано стандартні відомості, які повинен заповнити призовник або мобілізований.

Проте, наприклад, на Львівщині місцева влада хоче знати всі таємниці про родичів тих, кого кличуть на військову службу. Батько одного з призовників був обурений анкетною під назвою «Довідка про сім'ю призовника», заповнення якої вимагають від юнака перед тим, як потрапити до військкомату, де треба вказати, щоб призовник розповів про національність, місце проживання і роботу, соціальний стан і стан здоров'я батьків, а також адресу і житлову площу батьківської квартири (зазначивши «квадратуру» кухні і всіх кімнат), стан підсобного господарства. Крім того, хто, коли і за що з родичів був суджений, чи відбував покарання до суду. А ще – рік народження, місце проживання, роботи і посаду братів, сестер, дружини призовника.

Анкета запитує також: Чи «відбився» призов призовника в армію на матеріальному становищі сім'ї. Достовірність відомостей у довідці повинен засвідчити своїм підписом батько чи мати призовника [6].

По-перше, даний опитувальник приречений на брехливі відповіді призовників і об'єктивної інформації про їх особистість не дасть. По-друге, батьки призовників мають право ігнорувати питання, адресовані до них, оскільки законодавством України подібні обов'язки щодо них не передбачено.

Проте інформація про «ухильників» не піддається сумніву, не дивлячись на некоректність певних питань, оскільки виходить з офіційно встановлених фактів.

Осіб, які ухиляються від проходження військової строкової служби, можна охарактеризувати наступним чином. Це громадяни чоловічої статі у віці від 18 до 27 років, котрі перебувають чи зобов'язані перебувати на військовому обліку і не перебувають у запасі. При цьому вищевказані особи не повинні бути у відповідності з законами України звільнені від виконання військового обов'язку, призову на військову службу, мати відстрочку від призову на військову службу.

Також Збройні сили України оголосили, що у 2017 році на військову службу у ЗСУ будуть призиватися офіцери запасу, які закінчили військові кафедри вищих навчальних закладів, але раніше не служили. До призову підпадуть офіцери запасу віком до 43 років [7].

Крім цього, Верховна Рада України збільшила граничний вік військовозобов'язаних, які числяться у запасі та у змінні до закону «Про військовий обов'язок і військову службу». Відтак, військовозобов'язані у званнях рядового, сержантського і старшинського складу перебувають у запасі до 60 років (йдеться про «другий розряд» за віком, який раніше обмежувався 50 роками, перший – 35 роками). Для представників молодшого та старшого офіцерського складу граничний вік для «другого розряду» встановлено у 60 років, для вищого офіцерського складу він лишився на позначці 65 років.

Граничний вік перебування у запасі другого розряду є граничним віком перебування у запасі та у військовому резерві. Військовозобов'язані, які перебувають у запасі та мають військові звання рядового, сержантського і старшинського складу, поділяються на розряди за віком: перший розряд – до 35 років; другий відтепер – до 60 років. Особи офіцерського складу, які перебувають у запасі, також поділяються на два розряди за віком. Перший розряд: молодший офіцерський склад – до 45 років; старший офіцерський склад – майори (капітани 3 рангу) і підполковники (капітани 2 рангу) – до 50 років, а полковники (капітани 1 рангу) – до 55 років; вищий офіцерський склад – до 60 років [8].

Аналіз емпіричного матеріалу свідчить про те, що у 69% випадків «ухильниками» є міські жителі. 77% від загального числа осіб, які вчинили злочин, належать до вікової групи від 18 до 22 років. Переважно мають середню спеціальну освіту (32%). 66% виховувалися у неповній сім'ї. Не перебувають у шлюбі на момент скоєння злочину (91%).

Осіб, засуджених за ухилення від проходження військової строкової служби та мобілізації, умовно можна розділити на чотири основні групи.

Перша група (назвемо її маргінальною) – особи з неповних, неблагополучних, матеріально незабезпечених сімей. Найчастіше мають судимість. За підсумками проходження медичної комісії визнані «інтелектуально примітивними особистостями» (насилу читають, запам'ятовують інформацію, пишуть). Часто ніде не працюють і не навчаються. У 65% випадків проживають у сільській місцевості. Зазначені особи, як правило, мають маргінальні нахили (систематично вживають алкогольні напої, пробували вживати наркотичні засоби і т.д.). Їх бажання тривіальні. Вони не мають захоплень, прагнень до чого-небудь. Такі «ухильники» вчиняють злочин шляхом неявки до військового комісаріату (не діють). Мотиви ухилення – байдуже ставлення до своїх обов'язків. При провадженні досудового слідства часто не створюють конфліктної ситуації. Рідко користуються послугами адвоката. Дана група складає 32% від загального числа осіб, які ухиляються від проходження військової служби. Про існування альтернативної (невійськової) служби не знають, а якщо і знають, то не бажають обтяжувати себе вирішенням питань організації її проходження. Після затримання вину свою не заперечують, у ході допиту, на питання слідчого про мотиви ухилення чітких причин зазначити не можуть.

Друга група (назвемо її морально не стійкою) – особи з середньостатистичних сімей, що мають найчастіше середню освіту. Інтелектуально досить розвинені, працюють. Зазначені «ухильники» мають хобі, але не з області спорту. У 80% випадків проживають у міській місцевості. Як правило, з надмірною опікою батьків. Вчиняють злочин за мотивами страху перед «дідвищиною», стражданнями, які може принести служба в армії. Ухиляються від служби шляхом неявки до військового комісаріату за повісткою або просто ховаються у себе вдома, друзів або родичів від співробітників, які здійснюють їх розшук. Іноді намагаються незаконним способом (за допомогою введення в оману членів призовної комісії) отримати право на відстрочку від призову, звільнення від проходження служби або визнання непридатності до останньої. Однак роблять це елементарними вербальними методами. Можуть створити на слідстві конфліктну ситуацію. Послугами адвоката користуються у 50% випадків. Іноді домагаються права на проходження альтернативної цивільної служби, вважаючи, що це рівноцінно відстрочці. Складають 58% від загального числа «ухильників» в Україні. Своєї провини не визнають, на допитах пояснюють, що «в армії сьогодні служити страшно».

Третя група (назвемо її «золота молодь») – найбільш складна категорія осіб, які ухиляються від проходження військової або альтернативної цивільної служби. Це молоді люди із забезпечених сімей, які мають вищу освіту, зі споживчими цілями у житті. У 98% випадків проживають у міській місцевості. Представники цієї групи ухиляються від проходження військової строкової служби та мобілізації більш хитрими способами, що ускладнює діяльність слідчого по доведенню. Вони дають хабарі особам, здатним до сприяння у фальсифікації права на звільнення або відстрочку від проходження військової служби та мобілізації, підробляють документи, вводять в оману членів призовної комісії з тією ж метою. Майже завжди сприяють створенню у ході слідства конфліктної слідчої ситуації. У 99 випадках зі 100 користуються правом на захист. Порушення кримінальних справ з подібними фігурантами становить 10% від загальної кількості порушених справ за статтями 335 та 336 Кримінального кодексу України. Мають власні моральні цінності. Служити в армії вважають «на сьогодні не модним і не престижним».

До четвертої групи «ухильників» слід віднести так званий «випадковий» типаж. Вона цікава тим, що дані особи «втрачені», «забуті» військовими комісаріатами або халатно не враховані. Наприклад, особа була засуджена за певний злочин та достроково звільнена у призовному віці

19 років або мала відстрочку від призову на військову службу, однак аж до закінчення терміну давності за ухилення від призову на військову строкову службу чи мобілізацію жодного разу не викликався до військового комісаріату.

На жаль, злочини, що кваліфікуються за статтями 335 та 336 Кримінального кодексу України, вчинені даними особами залишаються не розкритими. Статистику щодо даних осіб встановити не представляється можливим, оскільки, як зазначалося, ця група має прихований характер.

В особливу групу слід виділити співучасників ухилення від проходження військової строкової служби або мобілізації, які лише у 4% випадків притягувалися до кримінальної відповідальності. До групи співучасників в ухиленні від проходження військової служби чи мобілізації, насамперед відносяться батьки, родичі та близькі «ухильників»; особи, які у зв'язку зі своїм посадовим становищем надають допомогу у скоєнні даного злочину (лікарі військово-лікарської комісії, працівники військового комісаріату і т.д.). Батьки, родичі і близькі «ухильників» стають посібниками з особистих, безкорисливих мотивів. Наприклад, мати призовника знає про ухилення сина від військової служби та не осуджує «ухильника», який переховується від групи розшуку. Мати, що приховує сина, знає, що йому приходили повістки з військового комісаріату. Проте, навіть після затримання не дивлячись на це, вона фігурує у кримінальній справі тільки як свідка, фактично будучи пособницею.

Особи, у зв'язку зі своїм посадовим становищем надають допомогу у скоєнні даного злочину, у більшості випадків, стають співучасниками ухилення від проходження від військової служби та мобілізації у зв'язку з корисливими мотивами.

Висновки. Отже, дані про особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики ухилення від проходження військової строкової служби та мобілізації мають основоположне значення, оскільки вони є важливою інформаційною базою, яка надає можливість під час встановлення відповідних кореляційних зв'язків визначити інші невідомі елементи характеристики. Крім цього, наведено криміналістичну характеристику чотирьох основних груп осіб, які ухиляються від проходження військової строкової служби та мобілізації.

Тому вивчення криміналістичної характеристики особи – ухильника, надає можливість виявлення деяких закономірностей у поведінці обвинувачених під час слідства та у суді, що може бути використано слідчим при виборі тактики процесуальних і слідчих дій, а також для напряму розслідування по конкретній кримінальній справі.

Список використаних джерел:

1. Філософський енциклопедичний словник / Гол. ред Л.Ф. Іллічов, П.Н. Федосєєв, С.М. Ковальов О.Р. Панов. – М. : Радянська енциклопедія, 1983. – С. 314.
2. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / П.С. Матишевський. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.
3. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Частные криминалистические теории : в 3 т. / Р.С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – Т. 2. – 464 с.
4. Дагель П.С. Вчення про особу злочинця у радянському кримінальному праві / П.С. Дагель. – Владивосток : Далекосхідний державний університет, 1970. – С. 122.
5. Ведерников Н.Т. Особистість злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочину / Н.Т. Ведерников // «Криміналістична характеристика злочинів». – М., 1984. – С. 6-11.
6. «Призовників на Львівщині «допитують» анкетами». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dailylviv.com>.
7. Офіційна заява начальника прес-служби Генштабу Владислава Селезньова // Офіційний веб сайт Міністерства оборони України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua>
8. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>